

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2002, C. 4, s. 12, ss. 197-205.

Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf eřitleri ve İşleyişi

Ömer Faruk TEBER*

ABSTRACT

The institution of foundation (Waqf), which takes its basic fundamentals from İslamic Thought and Turkish traditionals, is inevitable element in the formation of Ottoman society.

Of course, the foundations and their functions, which constitute, so far, a subject for the social, cultural, economical, religious and historical investigations are not restricted only with this points. Although we restricted this article with kind of foundations and their proceeding ways in the Otoman society, we also talked about the point above.

Keywords: Foundation, kind of foundations (Waqf), Otoman Society

GİRİŐ

Temel dayanağını İslâm anlayışından alarak Türk örf ve geleneklerinde kendisine kolayca yer bulan vakıf müessesesi, Osmanlı toplum yapısının teşekkülünde vazgeçilmez bir unsur halini almıştır.

Bugüne kadar, sosyal, kültürel, ekonomik, dinî, hukukî, ve tarihî pek çok yönden ele alınıp araştırma konusu yapılan vakıflar ve vakıfların toplumsal hayatta icra ettikleri fonksiyonlar elbetteki dile getirilenlerle sınırlı değildir. Bununla birlikte biz bu çalışmamızı, zikredilen konulara değinmekle birlikte, Osmanlı Devleti'nde vakıfların eřitleri ve işleyişi hakkında didaktik bilgiler ile sınırlandırmaya çalışacağız.

* Arř. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslâm Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı Arř. Gör.

I.VAKFIN TARİFİ, MENŞEİ VE TÜRLERİ

a)Vakfın Tanımı:

Vakıf, VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadar uzanan bir dönemde İslâm memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında çok önemli bir rol oynamış olan dinî, hukukî ve sosyal bir müessesedir. İnsanlık tarihinin kurumsal olarak en önemli yardımlaşma örneklerinden biri olan vakıf, kişinin malının veya mülkünün bir kısmını ya da tamamını belli bir gaye için kendi hür iradesiyle mülkiyetinden çıkarıp; alınıp-satılmaktan alıkoyması ve gelirini belirlediği şartlar dahilinde bu gayeye harcanmak üzere ebedi olarak tahsis etmesidir¹.

Bir çok ilim adamının üzerinde yaptığı derin araştırmalar sayesinde ulaşılmış olduğu bir "vakıf" tanımı olsa da genel olarak vakıf, "kişinin malının veya mülkünün bir kısmını ya da tamamını (veya hem malını, hem mülkünü) belli bir gaye için kendi hür iradesiyle mülkiyetinden çıkarıp; alınıp satılmaktan alıkoyması ve gelirini belirlediği şartlar dahilinde bu gayeye harcamak üzere ebedi olarak tahsis etmek" diye tarif edebiliriz².

Vakıf, Hanefî Mezhebinin önde gelen imamlarından Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile Şafîî Mezhebinin birçok alimi ise şu şekilde tarif etmektedirler: "Kendisi ile intifâ (yararlanma) mümkün olan bir malın aynında, vakfedenin de başkasının tasarruflarına son verip, aynı bâki kaldığı halde Allah'a yakınlık maksadıyla gelirini mubah ve var olan bir harcama yerine hapsetmek (alıkoymak) tir. Buna göre mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Yüce Allah'a mülk olmak hükmü üzere hapsedilmiş olur. Artık bu durumda vakfedenin onda tasarrufuna imkan kalmaz. Vakfedenin gelirinin de vakıf cihetine teberru edilmesi lazım gelir"³.

Vakıflar konusunda titiz araştırmaları bulunan Ali Hikmet Berki de vakfın tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Gaye bakımından hukûkk-ı tasarruf, iki kısma ayrılır. Birisi müteakıl ihtiyaç ve menfaatleri ve diğeri de insanî yardımlı hedefler. Bunlardan birinci kısım yaşamak zaruretinin; ikinci kısım, ahlâkî fâzılanın icabıdır. Gayesi devamlı yardım teşkil eden kısım hukuk lisanında vakıf denir"⁴.

Vakıflar konusunda çeşitli araştırmaları bulunan Şakir Berki de vakıf hakkında İslâm hukuku ile medeni hukuk arasındaki temel farkı dile getirirken şöyle söylüyor: "İslâm hukukunda vakıf, bir malın ebedi olarak bir gayeye tahsisidir. Medeni hukukta ebedilik vasfı yoktur"⁵.

1 Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf*, Ankara 1988, s.42.

2 Yüksel Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile" *Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, S.II, s.468.

3 Zuhayli Vehbe, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (Ç. Komisyon), İstanbul 1994,C.X, s.245.

4 Berki, Ali Hikmet, "Hukûkî ve İctimaî Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi*, V, s.9.

5 Berki, Şakir, "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *Vakıflar Dergisi*, IV, s.1.

İnsanoğlunun hayatta iken oluşturabileceği en hayırlı sosyal kurumlardan biri de vakıftır. Esas gaye, dinî anlamda Allah'ın rızasını kazanmaktır⁶. Bu anlamda vakıf, sadaka-i cariye nevinden olup, hiçbir zaman ve zeminde dünyanın hâli kalmadığı fakr ve yoksulluk hayatının elem ve ızdırabını ıslahta hizmet eden bir müessesedir⁷.

b)Vakfın Menşei ve Meşruluğu:

İslâmiyet'ten önce diğer dinlerde kelimenin özel anlamıyla vakfı var mıydı? Semavî dinler Hıristiyanlık ve Musevilik'te vakfın kaynağı ve gelişmesi, burada konumuzun dışında kalmakla birlikte, Hıristiyanlık'ta halka değil, kiliseye ve din adamlarına tahsis edilen vakıfların bulunduğu bilinmektedir. Yine Budist vakıfların mevcut olduğu ve en büyük Budist mabedinin bugün Brahmanlar tarafından yönetildiği de bilinmektedir⁸.

Büyük mezhep imamlarının vakfın mahiyeti ve hukûki temelleri hakkında derin görüş ayrılıklarına sahip olmalarının Kur'ân ve Sünnette bu konuda açık ve müşahhas delillerin yokluğundan ileri gelmesi; İslâm'ın ilk saflığına dönmek isteyen Vahhabilik ve Selefiye gibi yeni İslâmî cereyanların vakfı bir bidat olarak telakki etmeleri, vakıf ve İslâm'ın bazı temel prensipleri arasında kurulmak istenen münasebetlerin çok şüpheli olduğunu doğurmuştur⁹.

Bununla birlikte vakıf, Hanefilerin dışında kalan cumhura göre mendup ve sünnettir. Vakfı teşvik edilmiş teberrulardan biridir. Hanefilerde vakıf mübahdır¹⁰.

Bir kısım araştırmacılar, "Kur'ân'da ve hadislerde vakıf konusunda açık bir hüküm yoktur" gibi bir kanaata sahiptirler. İlerde sunacağımız bir hadis-i şerif, vakfın menşei olarak gösterilmesine rağmen, bu konuda başka rivayetlerin gelmemiş olması ve bu rivayetin de kişisel bir öğüt olarak değerlendirilmesi, İslâm Hukuku'nda önemli bir yer işgal eden vakıf müessesesinin Kur'ân'da pek çok ayette anlam olarak yerini aldığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Bu ayetlerden örnek olarak şunları zikredebiliriz.

"Siz sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe kavuşmuş olmazsınız"¹¹.

"Mallarınızı Allah yolunda harcayın, kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin; doğrusu Allah iyilik edenleri sever"¹².

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın en güzel olanlarından ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak ediniz"¹³.

6 Kayaoğlu, İsmet, "Vakfın Menşei Hakkında Görüşler", *Vakıflar Dergisi*, XI, s.49.

7 Berki, Ali Hikmet, a.g.m., s.10.

8 Ruben, W., "Buddhist Vakıfları Hakkında", (Ç. Meliha Toprak), *Vakıflar Dergisi*, II, s.180.

9 Yedi yıldız, Bahaeddin, "İslâm'da Vakıf", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1993, C.XIV s.25.

10 Kayaoğlu, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara 1985, s.145.

11 Âl-i İmrân, 92.

12 Bakara, 195.

13 Bakara, 267.

“Asıl iyilik o kimsenin iyiliğidir ki; Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere inandı, sevdiği malını yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan (köle ve esir)lere mal verdi”¹⁴.

“İyilik yapmada, birr ve takvada yardımlaşın”¹⁵.

Bu ayetler dışında, gönül hoşluğu ile ödünç vermeyi, fakir fukarayı beslemeyi ve hayır yapmakta yarışmayı tavsiye eden pek çok ayetlerin bulunması, manaca vakfa delalet etmekte olduğunun en güzel örnekleridir.

Öte taraftan Müslümanları vakıf kurmaya götüren nedenleri Hz. Peygamber’in hadislerinde de buluruz.

“Bir insan öldüğünde ameli(nin sevabı) kesilir. Defter-i âmâli kapanır. Yalnız;

1-Sadaka-i cariyesi

2-İlmî bir eseri

3-Kendisine duâ eden hayırlı bir evladı olan kimsenin defter-i âmâli kapanmaz”¹⁶ diye buyrulur.

Bu hadis-i şerifteki sadak-i câriye kavramıyla vakfın kastedildiği ileri sürülmektedir.

Yine vakıf hakkında sağlam bir dayanak, Hz. Ömer’den rivayet edilen bir hadistir. Burada Hz. Ömer, sağlığında Semğ adı verilen ve öz malı bir hurmalığı vakfetmek isteyerek Hz. Peygamber’e başvurur: “Ya Rasulallah! Bana göre en güzel ve kıymetli bir hurmalığa malik bulunuyorum, halis kazancım olan bu malımı vakfetmek istiyorum, diye peygambere sorduğunda O: bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü (ihtiyacı olana) infak edilir, yedirilir” buyurdu¹⁷.

Yine vakfın menşeyini Hz. Peygamber’e kadar götürmek isteyen hukukçular konu ile ilgili hadisleri toplamaya gayret ederler. “Enes b. Mâlik’ten rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber, Benî Neccâr’dan bahçeler satın alarak burada bir cami yapmak istiyordu. Onlar verilen parayı reddettiler ve toprağı kalplerindeki Allah muhabbeti için verdiler”. Diğer bir hadis-i şerif de aile vakfını ihtiva eder: Kur’ân’ın III. sure 86. ayeti nâzil olduğunda Ebû Talha çok kıymetli toprağı olan Medine’deki Beruha Bahçesini Hz. Peygamber’e bıraktı. Hz. Peygamber, burada gölgelenir ve suyundan içerdi. Fakat daha sonra Hz. Peygamber bunu iade etti ve Ebû Talha’ya onu ebeveynlerine bırakmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Ebû Talha, bahçeyi Ubeyy ve Hasan’a bıraktı¹⁸.

Bu hadis-i şerifler ve onun fiilî sünneti sonradan gelen Müslümanlara vakıf kurma yolunu açmış bulunmaktadır.

14 Bakara, 177.

15 Mâide, 2.

16 Müslim, Vasiyye 14; Ebû Dâvud, Vasâya 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Ahmed b. Hanbel, III, 372.

17 Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercümesi, C.VIII, s.221.

18 Buhârî, Vasâya, 23.

İmâm-ı A'zam, vakıf hakkında gayet hassas davranmıştır. Bu dikkat ve hassasiyet, Kur'ân'daki miras ayetlerinin çiğnenmemesini hedef almaktadır. İmâm-ı A'zam vakfa cevaz vermekle birlikte, lüzum ifade etmeyeceğini ve âriyet kabîlinden olduğunu söyler. Bu durumda vakf olunan mal vâkıfın mülkünden çıkmaz ve istediği zaman vakıftan geri dönebilir¹⁹.

İmâm-ı A'zam, vakfı bir müessesese olarak kabul eder. Onun öğrencisi olan İmâm ebû Yûsuf, vakfın ateşli bir savunucusu; hocasının kabul etmediği "gallesi (geliri) tamamıyla vâkıfa ait olmak üzere" vakıf tesisini Hz. Ömer'den gelen hadis-i şerife dayanarak kabul etmiştir. İmâm ebû Yûsuf, üstadı olan İmâm-ı A'zam'a ve arkadaşı imâm Muhammed'e rağmen Hanefî mezhebindeki vakıf prensiplerinin esasını kurmuştur²⁰.

Şafîî, Ebû Hanîfe'den ayrı görüştedir. Şafîî, vakfın mülkiyet olarak, vâkıfın ve vârislerinin mülkiyeti olarak kalacağı hakkındaki görüşü reddeder.

Vakfın menşei hakkında bu şer'î dayanaklar dışında, Fuad Köprülü, İslâm vakfının menşei hakkında bunun eski Roma hukukundan geldiği iddiasını reddederek Bizans hukukundan esinlenerek geliştiğini ifade eder²¹.

Bu noktada son söz olarak şunu ifade etmemiz yerinde olacaktır ki; menşei ve unsurları hakkında her ne kadar spekülasyon yapılırsa yapılsın, vakıf, yeni bir terkip halinde direk Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden mülhem olarak zuhurundan itibaren bir İslâm müessesesi hüviyetini almış ve İslâm ülkelerinde meydana gelen ictimâî değişmelerde umumiyetle müspet, fakat bazı devrelerde de menfi izler bırakmıştır.

Vakıf konusunda yaptığımız bu çalışma, daha çok araştırma alanımıza giren Osmanlı Devleti'ndeki durumuyla ilgilidir. Zira Osmanlı Devleti'nde, daha ilk beyler zamanından başlayan ve devletin siyasî ve malî kudretinin inkişafı ile mütenasip olarak artan vakıf sistemini değişik cemiyetler, değişik gayeler için kullanabilmektedirler. Mesela Araplar vakıf müessesesini, eski adetleri icabı kızları mirastan mahrum etmek için kullanabilirlerken; Türkler ondan yine kendi ananeleri gereğince mirası kız ve erkek arasında eşit bir şekilde taksim etmek için yararlanmışlardır²².

c) Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Vakıf Çeşitleri:

Özellikle Osmanlı tarihindeki tatbikata bakılarak vakfın, münhasıran ahiret ve sevap düşüncesiyle mi, malını müsadereden kurtarmak endişesiyle mi, yoksa kendisinden sonra gelecek çocuklarına bir geçim kaynağı bırakmak kaygısıyla mı yapılmış olduğu daima tartışmaya açık olmuştur²³. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde vakıf uygulamalarını dört başlık altında ele alabiliriz.

19 Berkî, Ali Hikmet, *Vakıflar*, İstanbul 1940, s.5.

20 Köprülü, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II, s.4.

21 Köprülü, Fuad, a.g.m., s.7.

22 Yediyıldız, Bahaeddin, "İslâm'da Vakfı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.XIV, s.27.

23 Pakalın, M., Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, III/580.

A. Vakıfların mülkiyetinin vakıf idaresine ait olup olmaması bakımından çeşitleri

1-Sahih Vakıf: Bu çeşit vakıf araziden yapılır.

2-Gayr-ı Sahih Vakıf: Daima devlet tarafından yapılır. Zira mirî arazinin rakabesi (aynı) kendisine ait olan arazinin ekilip biçilmesi şeklindeki tasarruf hakkını mevcut bir vakfa tahsis eder.

B. İdareleri bakımından vakıf çeşitleri

1-Gayr-ı Mazbut Vakıflar: Mütevelliler tarafından idare edilen vakıflar olup, mülhak ve müstesna olmak üzere iki kısımdır.

a)Mülhak vakıflar, Mütevelliler tarafından idare edilen ve Evkâf İdaresi tarafından teftiş olunan vakıflardır.

b)Müstesna vakıflar, mütevelliler tarafından idare edilmekle birlikte Evkâf İdaresinin teftiş ve kontrolüne tabi olmayan vakıflardır ki, Eizze ve Guzzat vakıfları diye ikiye ayrılır.

i-Eizze vakıfları: Abdulkadir Geylânî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Hacı Bayrâm-ı Velî gibi ünlü din adamları tarafından yapılan vakıflardır.

ii-Guzzât vakıfları: Bunlar ise ünlü gaziler tarafından yapılmış olanlardır.

2-Mazbut Vakıflar: Mütevellileri munkariz olmuş bir vakfın inhitât etmemesi, gayesinin tahakkuku ve mevcudiyetinin devamı için idaresi devlet tarafından ele alınmış vakıf manasına gelir.

C. Vakıfların kiraya verilmesi bakımından çeşitleri

1-Mukataalı Vakıflar: Bir vakfa ait olup, üzerinde bina ve ağaç ve benzeri şeyler bulunmayan araziye vakıf idaresi, vakfı mali durumunun kifayetsizliği sebebiyle işletemez, arazinin bu suretle âtıl kalması da vakıf aleyhinedir; boşa duracağı yerde kiraya verilerek vâridat temin etmesi için vakıf idaresi işletemediği bu araziye icâr bedeli, senede ödenmek üzere kiraya verir.

2-İcâreteynli Vakıflar: Vakfa ait arazide binalar ve sair tesisat vardır. Fakat tamire muhtaçtır. Vakıf idaresi de tamir edecek mâli güçte değilse, peşin bir kira bedeli verilmesi şartıyla vakfa ait binaları kiraya verir.

İcâreteynli vakıfla mukâtaalı vakıf arasındaki fark ise, mukâatâlı vakıfta yalnız arsa vakfa aittir. İcâreteynli vakıfta ise hem arsa hem o arsa üzerindeki binalar vâkıfın mülküdür.

3-İcâre-i Vahîdeli ve İcâre-i Vahîde-i Kadîmeli Vakıflar: İcâre-i vahîdeli vakıf, alelade icarla intifa olunan vakıflardır. İcâreteynli ve mukâtaalı vakıflar zârurete binaen ihdas edilmiş olduğu halde, bu tür vakıfta, vakıf işler haldedir ve vakıf idaresi, vakfın arazi ve binalarını bizzat işletmeye muktedirdir. Fakat müteveli kira akdine isnat ederek vakfı bu suretle işletir ve kira bedeli vakfa gelir kaynağı olur.

D. Kuruluş amacına göre vakıflar

Vakıfları kuruluş amacına göre gruptandırdığımız zaman karşımıza şu tablo çıkmaktadır.

1-Hayrî Vakıf: Dinî, sosyal, kültürel amaçlar için tahsis edilen vakıflardır. Bunlar, aynıyle intifa olunan, yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflar-

dır. Bu tür vakıflara dinî, sosyal, kültürel amaçlar için tesis edilmeleri ve bunların dışında başka bir gayeye mâtuf olmadıklarından “müessesât-ı hayriye”²⁴ adı verilmektedir. Bu grup içerisine camiler, mescitler, medreseler, imaretler, hanlar, zâviyeler, hastahaneler, kütüphaneler, sebiller, su yolları, mezarlıklar v.s. girmektedir.

Arabistan’ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra Mekke ve Medine şehirlerindeki hayrî müesseseler ile orada oturanlar lehine imparatorluğun muhtelif bölgelerinde yapılmış binlerce vakfın yani “Haremeyn Vakıfları”nı da bu gruba dahil ederiz ki; Osmanlı Devleti’nde bu vakıfların nâzırlığına Dârü’s-Saâde Ağaları tayin edilmişti. Bu vakıfların teftiş ve kontrol işlerini yürütmek maksadıyla da Dârü’s-Saâde Ağalığı’na bağlı Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkâf-ı Haremeyn Mukâatacılığı ve Dârü’s-Saâde Yazıcılığı adlarıyla dört daire kurulmuştu²⁵.

Hayrî ve şer’î vakıflar türünde, çoğunlukla kurduğu bu vakıftan vâkif, ilahî lütuftan başka bir menfaat beklememektedir. Bazen şöret ve nüfuz gibi maddi menfaatler beklenirse de amaç, Allah’ın rızasına matuftur. Vâkif ile kuruluş arasında herhangi bir münasebet söz konusu değildir.

2-Avâız Vakıfları: Avâız vakıfları, mahalle ve köylerde hastalanan fakirlerin tedavisi ve hastalık sebebiyle kâr-u kisbden âciz kalanların ailelerinin infâk ve iâsesi ve kimsesiz çocukların bakılıp gözetilmesi ve fukara cenazelerinin techiz ve tekfini gibi insanî gayelerle yapılan vakıflardır ki; bunların cemiyet hayatının gereksinimlerine ne kadar uygun olduğu izaha muhtaç değildir²⁶.

Bu vakıflar varlıklı kimseler tarafından zamansız gelen vergi paylarını ödemek veya köy ve mahalle sakinlerinin belirttiğimiz türden birçok ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan vakıflardır. Ayrıca bu vakıflar sayesinde vergisini ödeyemeyen fakirlerin payları ödendiği gibi köy ve mahallede yol, kaldırım, kuyu ve su yolu gibi ortak hizmetlere de katkıda bulunmaktadır. Paranın işletilmesi ise köylülere seçilen bir mütevellî tarafından yürütülmektedir²⁷.

3-Aile Vakıfları: Gelirinin bir kısmı sosyal, kültürel ve dinî amaçlara; bir kısmı da vakıf kurucusunun kendisine, aile fertlerine, akrabalarına ve diğer kişilere tahsis edilen vakıflardır.

Temelde dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik amaçlı hayır işlerine adanmış ve bu gaye ile ortaya çıkmış olan vakıf müessesesi, zamanla vakıf kurucularının aile bireyleri ve diğer yakınları lehine gelir, menfaat, mal, mülk tahsis etme (vakfetme) amacına yönelmiştir.

İslâm’ın getirmiş olduğu miras sisteminden kaçış, müsadere endişesi vakıf kurucularının herhangi bir yoldan ulaştıkları servetin ve hayat seviyesinin

24 Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, s.438.

25 Halaçoğlu, Yusuf, a.g.m., s.439.

26 Berki, A. Hikmet, a.g.m., *Vakıflar Dergisi*, V s.11.

27 Öztürk, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s.85.

çocuklarına güvenle bırakabilme düşüncesi ve siyasi güvensizlik, ailevi vakıfların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü ailevi vakıflar böylesi bir felaket karşısında ailenin sefalete düşmemesini temin eden bir tür sigorta vazifesi görüyordu²⁸.

II. VAKIFLARIN İŞLEYİŞİ

Hayrat veya müessesât-ı hayriye denilen kuruluşların devamlı olarak işleyebilmesi için düzenli gelirlere ihtiyaç vardı. Bu kuruluşların umumi masraflarını karşılamak ve bilhassa oralarda çalışan personelin ücretlerini ödemek için vakfedilen menkul veya gayr-ı menkuller, vakıf akdinin esas konusunu teşkil ediyordu. İşte bunlara “akarât” denilmektedir²⁹.

Vakfedilen bu akarlar arasında araziler, arazilerin işletilmesinden elde edilen gelirler, çiftlikler, üzüm bağları, bahçeler, iktisadî gayeler için yapılmış başka yapılar gibi gayr-ı menkuller ve hayvan derisi, gemi, nakit para gibi menkuller gelmekteydi. Bu akarlarda altı çizilmesi gereken “nakit para” akarlarıdır ki, bu akarın işletilmesi vakfiyelerde geçişi şekliyle faize dayanıyordu ve bundan dolayı İslâm tarihi boyunca bu konu hukukçular arasında zaman zaman tartışmalara sebep olmuştur³⁰.

Para vakıflarının, ihtiyacı olanlara, daha yüksek faiz hadleriyle tefecilik yapanların elinden kurtarma ve onlara uygun şartlarla kredi sağlama gayesine yönelik olduğu söylenebilir. Para vakfedenlerin genellikle idareci sınıfına mensup olmaları, bu işin şuurlu bir şekilde yapıldığı düşüncesini doğrulamaktadır.

III. VAKFİYELER

Vakfiye, vakfa dair, vâkıfın takrîr ve kadının tescilini hâvi tanzim olunan hüccet hakkında kullanılan bir tabirdir³¹.

Vakfiyeler, vakfın kurulduğu bölge şer'î mahkeme siciline geçerek bir nüshası da merkezde bulunan vakfiye defterlerine işlenir. Vakfiyelerde, kurulan müessesenin nasıl idare edileceği, ne türlü masraflar yapılacağı, müessesede kaç adamın ne suretle çalışacağı, bunlara ne kadar aylık ücret verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle karşılanacağı ve nihayet bu müesseseden kimlerin ne şekilde istifade edeceği, bir takım kayıtlar ve şartlar ileri sürülerek uzun uzadıya ifade edilir. Bütün bunların yanı sıra, sâistimalle, çalışmaya meydan vermemek için de vakfî idare edeceklerin yiyecekleri, giyecekleri ve diğer ihtiyaçlarının temin edilmesi istenir³².

Vakfiyeler, bir belge olarak “hüccet” olma özelliği taşıdıklarından yalnızca vakfiyeleri içerisinde barındıran vakfiye defterlerine işlenmelerinden başka

28 Köprülü, Fuad, a.g.m., *Vakıflar Dergisi*, II, s.12.

29 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I/32.

30 Bkz. Osmanlıda Din Devlet İlişkileri, (Haz. Vecdi Akyüz), Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 1999, s.9-56.

31 Pakalın, a.g.e., III/577.

32 Akgündüz, Ahmet, *Şer'îye Sicilleri*, İstanbul 1995, c.I, s.20.

bir de vakfin bulunduğu mahaldeki kadının tutturmuş olduğu şer'î mahkeme defterlerine işlenirler.

Vakfiyeler yine hüccetlerin ortak özelliklerine sahip birer hukukî belge olduklarından vâkıf ve vakıf ve vakfedilen kişi veya kurumlar arasındaki tüm ayrıntılar verildikten itibaren vakfiyenin altına olaya orada bulunarak bizzat şahitlik yapan zevat; isim, unvan ve işgal ettikleri görevleriyle birlikte "şuhûdu'l-hâl" diye tek tek kaydedilirler. Vakfiyeler, menkul ve gayri menkul değerlerin vakfedilmeleri noktasında bir takım üslup ve ifade farklılıklarını da içerebilirler³³.

Pek çoğunu saymadığımız bu gibi hizmetler, İslâm hukukunun tatbik sahası Osmanlı devletinde vakıf yolu ile yerine getirilmiştir. Bu da gösteriyor ki, vakıfların Osmanlı devleti içerisindeki ekonomik ve sosyal misyonu inkar edilemez bir gerçektir. Bütün bunlarla beraber yerine getirilen vakıf hizmetlerinin çok ciddi bir şekilde her bölgenin kendi şer'îye sicil kayıtlarında ve vakfiye defterlerinde kadı ve şuhûdu'l-hâl (şahidler) nezaretinde kaydedilmesi, devletin en yüksek kademesinden halkın en küçük birimine kadar bu hayır hizmetlerine ne kadar ehemmiyet verdiğinin bir göstergesidir³⁴.

SONUÇ

Vakıf müessesesi, asırlarca İslâm devletlerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler bırakmış dinî, hukukî bir müessesedir. Bütün İslâm devletlerinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde gelişmesinin zirvesine ulaşmış ve İslâm tarihi ve hukukunun orijinal kurumlarından biri olmuştur.

Maksadına ve idaresine göre birkaç kısma ayrılan vakıflar, Osmanlı toplum yapısını her yönden kuşatarak tekamülünde büyük pay sahibi olmuştur.

Her ne kadar vakıflar, sefalet ve fakirlikle savaş ve ilmi teşvik için hizmet etmişse de zamanla parazit haline gelen büyük kileleri beslemek suretiyle ekonomik ve moral yönden mahzurlar doğurmuştur.

Her ne olursa olsun, ulvî gayeler için temelde Allah rızasına matuf olarak kurulan vakıflar, iktisadî hayat için hiç de zararlı değil faydalı olmuş, tüm sosyal hedefleriyle Osmanlı toplumunda en mütakâmil seviyesine ulaşarak toplumun sosyo ekonomik hayatını rahatlatmıştır.

33 Biz bu çalışmamızda Adana Şer'îye Sicil Defterlerinden 4 Nolu Defterin 107/a da Kayıtlı bir Vakfiye Örneğini Metin ve Latin Harflere Çevirisini Ek Olarak Sunacağız.

34 Teber, Ömer Faruk, *Adana Şer'îye Sicillerine Göre 1150-1160/1737-1747 Yılları Arasında Adana'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara 1996, s.88.

Ek : Adana 4 Nolu Şer'îye Sicili 1 Sayfada kayıtlı "Siyavuş-zâde Hacı Ahmed'in Vakfiyesidir.

El-Hamdülillâhi'l-vâkıfı a'lâ külli mâlin âlimi'l-ğaybi ve şehâdetü'l-kebîri'l-müte'âl ve's-salâtu ve's-selâmu a'lâ resûlihî Muhammedi'l-Meb'ûsi li-beyânî'l-helâli ve'l-harâm ve a'lâ âlihi ve ashâbihî hayri'l-ashâb ve hayri'l-âl.

* Ve Ba'd, İşbu kitâb-ı sıhhat-nisâbın tahrîr ve tasfîrine bâis ve bâdi budur ki: Medf-ne-i Adana'da vâki' Kassâb Ebûbekir Mahallesi sükkânından ashâbü'l-hayrât ve'l-hasenât, tâlibü's-sadakât ve'l-hayrât Siyavuş-zâde demekle arîf Hacı Ahmed Ağa nâm kimesne, meclis-i şer'î şerîf-i enverde vakf-ı âtî'l-beyâna li-ecli't-tescîl mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği Eski Hamam Mahallesi mütevellisi Avâr Hacı Mehmed ibn-i Mehmed nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î edüp, vakf-ı âtî sudûruna değın, silk-i mülk-i sarfımda münselik olup, eski Hamam Mahallesi-vinde vâki' tarîk-i âmm, mahalle-i merkûme mütevellisi mezkûr Hacı Mehmed mülki ile mahdûd bir bâb fevkânî ve bir bâb tahtânî beyt ve bir sofa ve bir-i mâ ve kenîf ve bir mikdâr hubûri müştemil Seyyid Çelebî nâm kimesneden iştirâ eylediğim mülk menzili mi hasbünallahü's-Samed ve tâlibân-ı li-merdâti Rabbihi'l-Ahad, vakf-ı haps edüp, şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki:

Eski Hamam Mahallesi-vinde bundan akdem atyab-ı malımdan binâ ve ihyâ eylediğim mescid-i şerîfde her kim imâm olur ise, menzil-i mahdûd-ı mezkûrda sâkin olup, ba'de't-ta'mîr ve't-termîm a'lâ sene mutasarrıf ola ve benim rûhuma hayır du'â ile yâd eyleye. Menzil-i mahdûd-ı mezkûru vakfiyyet üzere mütevellî-i merkûma teslim ve ol dahî, sâir evkâf mütevellileri kabz ve teslîm eyledikten sonra mezkûr semt-i şikâka azîm olup, vakf-ı akâr hazret-i İmâm-ı A'zam ve himâm-ı afham hazretleri katında lüzûmdan ârî olup, benim için rücû'a şer'î olmağla ve vakfımdan rücû' ederim. Ve mezkûrda mütevellî-i merkûm dahî kendüye lâzım ve mahalle mülâyim cevâb-ı bâ sevâba âzim olup, vakf-ı akar hazret-i İmâm-ı A'zam ve himâm-ı afham hazretleri katında lüzûmundan ârî ise, İmâmeyn-i Himâmeyn hazretleri katlarında sahîh ve câizdir. Kavl-i sarîh üzere hükm talep ederim deyû hakîm-i hâsım mevkî-i sadr-ı kitâb ve hüsn-i ma'âb huzûrunda vasl-ı husûsa tâlibân olduk da anda hâkim-i mûmâ ileyh dahî tarafından delîline nazar ve metâ'an li'l-hayr olmaktan hazer edüp, İmâmeynî'l-Himâmeyn kavl-i şerîfleri üzere menzil-i mahdûd-ı mezkûrun evvelen vakfiyyetine ve sâniyen şurût ve kuyûduna ve lüzûmuna hükm-i muhkem-i şer'î ve kazâ-i mer'î edüp, min ba'di nakz-ı nakfzine mecâl-i muhal oldur ki; Femen beddelehü ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhû alellezîne yubeddilûnehû İnnellâhe semî'un alîm. Ve ecra'l-vâki' a'lâ hayyî'l-kerîm, ve hurrire fî'l-yevmi'l-yevmi'l-hâdi ve'l-ı'sşrin min şehri'l-zîl-hicce li-sene seb'a ve hamsîn ve mie ve elf. (21.Zî'l-Hice.1157/1744)

Şuhûdu'l-Hâl:

- Mehmed Efendî ibn-i Fazlullah
- el-Hâc Mustafa Ağa Serdengeçti.
- es-Seyyid Hacı Hamîd
- Vekîl-i vakf Osmân Efendi.
- Abdullah Efendî.